

Pugacewicz, Iwona

„Word of honor: interpreting noble culture in sixteenth-century France”,
Kristen B. Neuschel, New York-London
1989 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 84/4, 522-524

1993

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

prawdziwe, że ludzie gotowi są za nie umierać. Poza tym znano od dawna wzorzec chwalebnej śmierci za przekonania w osobie Sokratesa; z uznaniem o tego rodzaju postępowaniu wypowiadali się Epiktet i Filostrat.

W przeciwieństwie do często ryzykownych uogólnień mocną stroną dzieła Lane Foxa są analizy konkretnych tekstów i w nich właśnie należy widzieć wkład wniesiony przez nie do badań nad wyroczniami okresu Cesarstwa (zwłaszcza Klaros, Abonouteichos), wczesnymi męczepstwami (Pioniusz), kwestią ewolucji postawy religijnej Konstantyna (*oratio ad sanctos*). Każda z nich mogłaby stanowić materiał do cennej monografii. Największą zaletą książki jest poważne traktowanie schyłkowego pogaństwa, obywające się bez uproszczeń odsyłających je do lamusa idei. Pogaństwo w oczach Foxa jest godnym przeciwnikiem chrześcijan, przeciwnikiem którego przegrana wciąż domaga się wyjaśnienia.

Andrzej Wypustek

Kristen B. Neuschel, *Word of Honor: Interpreting Noble Culture in Sixteenth-Century France*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y.-London, 1989, s. XV, 223.

Przez historyków zachodnioeuropejskich i amerykańskich książka Kristen B. Neuschel została określona jako *provocative book*. Prowokująca w sensie dosłownym: drażniąca i zachęcająca do lektury, do dalszych poszukiwań, szczególnie historyków, antropologów, socjologów i lingwistów. A więc mieści się w popularnym na Zachodzie, a w szczególności w historiografii amerykańskiej nurcie prac interdyscyplinarnych, dotyczących antropologii elit. Sama autorka związana jest na stałe z Duke University w Północnej Karolinie.

Początkowo miała zamiar zająć się badaniem systemu klientalnego w szesnastowiecznej Francji, doszła jednak do wniosku, że problemem szerszym i istotniejszym, umożliwiającym krytyczniejsze spojrzenie na stosunki patron-klient, będzie zbadanie wzajemnych układów wśród szlachty w kategoriach zabiegania o honor, obrony honoru, wysiłku do honoru. Ażeby trafniej zreinterpretować ów świat honoru, o którym sporo już napisano opierając się jednak głównie na literaturze pięknej, autorka sięgnęła, i to z wielkim rozmachem, po metody lingwistów, etnografów i socjologów. Szlachtę francuską — zachowania, wzajemne relacje owej społeczności — próbowała przedstawić przez pryzmat szeroko pojętej kultury, słusznie podkreślając zarazem, że nie da się jej oderwać od wydarzeń politycznych, jak to czyni liczna rzesza historyków obyczajowości, gdyż i sami zainteresowani nie różnicowali życia prywatnego i życia społecznego, politycznego.

Autorka zaczyna tradycyjnie od prezentacji literatury przedmiotu. Krytycznie analizuje pod kątem swoich zainteresowań problem klienteli w szesnastowiecznej Francji przedstawiony przez takich uczonych jak Lucien Romier, J.R. Major, J.H.M. Salmon, Roland Mousnier czy Robert Harding. Neuschel zarzuca im splotanie tematu bądź przecenianie pewnych pojęć jak np. lojalność, zaufanie, wierność, niejasność relacji między kontaktami idealnymi patron-klient a kontaktami realnymi, wreszcie, jak w przypadku Romiera, nie dość jasne sprecyzowanie terminu klientela.

Książka dotyczy Pikardii oraz przyległych do niej prowincji Valois i Brie w okresie zawieruchy hugenockiej 1560-1570. Nie należy ściśle traktować o tych dat granicznych, gdyż przy tak ujętej tematyce jest to niemożliwe. Autorka skupia swoje zainteresowania na okresach względnego spokoju, tj. od panowania beznadziejnie chorego Franciszka II (1559-1560), regencji Katarzyny Medycejskiej, poprzez tumult w Amboise, do czasów pierwszej wojny religijnej (1562), oraz na okresach rozejmu między pierwszą a drugą, wreszcie drugą a trzecią zawieruchą wojenną. Nie będąc niewolnikiem chronologii i geografii nie tworzy, a wręcz na wstępie odżegnuje się od tworzenia studiów regionalnych wojowniczej szlachty pikardyjskiej, chociaż większość przykładów dotyczy właśnie jej.

Po przedstawieniu miejscowych wiodących rodzin z Ludwikiem de Condé na czele, przypomnieniu najważniejszego zrebu faktów omawianego okresu (z wyraźnym zaakcentowaniem kwestii religijnych) przechodzi do meritum sprawy. W British Library przetrwał niecodzienny dokument — lista stronników Kondusza z 1562 roku: „Liste des gentilhommes de l'armée protestante”. Na tej bazie Neuschel przedstawia wzajemne relacje między wielką szlachtą a pozostałą, najczęściej analizując jej zachowanie i działanie w

stosunku do księcia de Condé i wojny domowej. Wnioski wydają się dość oryginalne. We wzajemnych stosunkach szlachty pikardyjskiej należy odróżnić pojęcie sprzymierzeńca od pojęcia stronnika. Większość, jeżeli nie wszyscy umieszczeni na wyżej wymienionej liście byli przede wszystkim aliantami Kondesusa mogącymi w każdej chwili odłączyć się od wojowniczego wodza i rebelii, jeżeli powód, ich zdaniem, był racjonalny. A i wodzowi niejednokrotnie było to na rękę. Autorka popiera ową tezę honorowego rozróżnienia szeregiem przykładów, częstokroć zaskakujących, ważąc zarazem bardzo starannie stosunek szlachty do interesów prowincji i do interesów Korony. Ostry kontur stosunków i zależności klientalnych został więc nieco wygładzony. Szlachecki model agresywnego zachowania nie jest wprawdzie niczym nowym i ma swoje antecedeny w licznych badaniach regionalnych, niemniej interesujące wydaje się być umiejętne wpisanie owego *privilege of violence* w szeroko pojęty honor szlachecki. Na ile jest ów *privilege of violence* koherentny z pozostałymi atrybutami honoru szlacheckiego jak np. prawość, sprawiedliwość, wierność — autorka nie pisze.

W rozdziale następnym, z punktu widzenia tematu chyba najważniejszym, Neuschel próbuje rozważyć tezę, że jedyną publicznie uznaną identyfikacją szlachcica jest jego honor. Opierając się na bogatej korespondencji z okresów względnego spokoju (około 15 tys. listów z lat 1525-1590) nie można, jak sama zauważyła, uciec od pierwszorzędnej roli patronatu i dość zdecydowanego wpisania go we wszelkie stosunki międzyszlacheckie. Listy pełne kurtuazji, estymy (nierzadko uzupełnione podarunkami jak cenne okazy sokołów, egzotyczne przyprawy, świetne tkaniny, wyszukana garderoba) stanowią podstawowy poziom wyświadczania przysług i powinny być postrzegane jako ważne transakcje. Przerwanie korespondencji to najczęściej utrata prestiżu. Jean de Mergey przestrzega swoje dzieci: *le service des seigneurs n'est pas heritage* — tak więc i sami zainteresowani byli świadomi problemu i nie mieli gotowych recept na jego rozwiązanie, a jedynie cenne rady. Stąd też starannie opracowany plan wychowania młodzieży, początek edukacji, nierzadko równoważny z początkiem kariery, służba na uznanym dworze.

Nawiązaniem do wyżej omówionego rozdziału jest nowatorskie potraktowanie kultury szlacheckiej na tle rytualizacji kontaktów. „The Power of Words: Oral Culture and the Definition of Events” to tytuł kolejnego rozdziału, w którym nadal dominuje analiza źródeł epistolograficznych. Autorka zajęła się językiem i stylistyką wypowiedzi pisemnych i ustnych szlachty. Zaczyna jednak od wyjaśnienia funkcji pisania i czytania jako identyfikatora stanowego: krawiec rysuje szpulkę nici nad drzwiami, szlachcic podpisuje się. W jakim stopniu umiejętność podpisywania się była skorelowana z umiejętnością pisania i czytania — na to ważne badawczo pytanie trudno udzielić zadowalającej odpowiedzi. Podobnej analizie (bazując na badaniach M.T. C l a n c h y, autora książki „From Memory to Written Record: England 1066-1307”, oraz Marcela J o u s s e, twórcy pojęcia kultury werbotorycznej) poddaje Neuschel zaufanie do słowa mówionego i wzajemne relacje między listem a komunikacją *face-to-face*. Autorce z powodzeniem udaje się przeforsować tezę o „słowach-rzeczach”, „słowach-wydarzeniach”, którym to ważnym słowom dopiero może towarzyszyć gest czy rytualna kurtuazja. Według niej szlachta prawie nigdy nie używała abstrakcyjnych terminów. To my je często jej imputujemy, podobnie jak często mylnie odczytujemy pewne zwroty bądź słowa z tamtej kultury podporządkowując je semantyce dwudziestowiecznej.

I wreszcie problem więzów terytorialnych: „The Ties of Territory: The Bourbons as Provincial Landholders and Feudal Lords”. Tym razem rozważania są zogniskowane na życiu codziennym dworów pikardyjskich. Główną bazę źródłową stanowią rachunki codziennego utrzymania, na podstawie których można obliczyć, ile wydatkowano na żywność, ubranie, meble, ile na utrzymanie domowników, a więc ile osób stale przebywało w towarzystwie pana. Dodając do tego innego rodzaju źródła — jaka była stratyfikacja społeczna ludzi dworu, ich wzajemne relacje. Autorka zdecydowanie akcentuje przenikanie się życia publicznego i prywatnego: *Public life had a private, even intimate face and private life had a public face*. Najbardziej powszechne zajęcia: jedzenie, picie, spanie, podróżowanie postrzega jako takie, które poprzez swoje zrytualizowanie ukazują symboliczną siłę szlachciców, podkreślając ich honor i prestiż. A więc pierwsze skrzypce we wzajemnym komunikowaniu się gra kontakt *face-to-face*. Na zakończenie rozdziału dzieli się z nami ważną uwagą: *It is not as abstract men of the state that we should think of the noblemen of the mid-sixteenth century, but as men who ate together, slept together, and occasionally murdered each other behind chamber doors*.

Zakończenie pracy nie jest prostym powtórzeniem najistotniejszych wniosków, raczej zasygnalizowaniem problemów godnych zastanowienia. Autorka sugeruje ogląd wydarzeń politycznych w kategorii konfrontacji zachowań. Przy okazji wypomina częste błędy badania szlachty z dalekiej perspektywy. Kiedy uważnie przypatrzmy się epoce, okaże się, że przyjaźń (*friendship/relationship*), uczucie (*affection*), zysk, lojalność czy

inne pojęcia miały zupełnie różne znaczenie. Granice semantyczne takich pojęć często mieściły się w szeroko pojmowanym honorze. Honor z kolei, jako naczelny atrybut mentalności, podlegał zmianom ewolucyjnym wpisanym w transformację: feudalizm — absolutyzm. Chyba jednak nie do końca udało się odpowiedzieć Neuschel w jakim stopniu wzmocnienie państwa związane jest ze zmianami w naturze jednostki, jej osobowości i wynikającymi z tego zmianami w relacjach społecznych, ale na pewno uwypukliła honor jako wyznacznik tych przemian. I jeszcze raz powraca do roli mówionej i pisanej kultury, do przewrotu, jakiego słowo mówione, a następnie zapisane dokonało w mentalności szlachty szesnastowiecznej. Podpierając się osiągnięciami angielskiej szkoły socjohistorycznej (Elizabeth E i s e n s t e i n i David S a b e n), która dowodzi, że zmiana związana z upowszechnieniem pisania, a więc zmiana postrzegania rzeczywistości z *age of the ear* na *age of the eye* pociąga za sobą nie tylko zmiany kwantytatywne, ale głównie zmiany w modelu konstruowania wiedzy o świecie, zmiany mentalności społecznej, autorka konkluduje, że zrozumienie tych wczesnonowożytnych procesów jest kluczem do zrozumienia życia politycznego i społecznego epoki.

Iwona Pugacewicz

Michael Mitterauer, *Familie und Arbeitsteilung: historischvergleichende Studien, Kulturstudien*, Bibliothek der Kulturgeschichte t. XV, Böhlau Verlag, Wien 1992, s. 360.

Problematykę rodziny i podziału ról społecznych autor omawianej pracy podejmował już wielokrotnie¹. Recenzowana książka jest zbiorem dziewięciu artykułów, które ukazały się w latach 1973-1989 w różnych czasopismach lub opracowaniach zbiorowych. Są to prace dość różne w formie — od rozpraw naukowych do popularnych esejów.

Autor wykorzystuje materiał faktograficzny głównie z terenu Austrii, choć uogólniając mówi o Europie Środkowej i Zachodniej, nie precyzując jednak dokładnych granic geograficznych. Jego rozważania dotyczą przede wszystkim epoki nowożytnej, nie unika jednak cofania się do średniowiecza czy częstych odniesień do dnia dzisiejszego jako kolejnego etapu ewolucji rodziny. M. Mitterauer jest bowiem historykiem zainteresowanym głównie dynamiką zjawisk społecznych i demograficznych. Nie pokazuje statycznego modelu, lecz podkreśla znaczenie dokonujących się przemian. Informując o formach typowych, zwraca uwagę na liczne wyjątki. Jednocześnie, doceniając znaczenie kwantytatywnego wymiaru zagadnień demograficznych, nie ulega magii liczb i zestawień tabelarycznych.

Najwcześniejszą z zawartych w zbiorze prac jest „Zur Familienstruktur in ländlichen Gebieten Österreichs im 17. Jahrhundert”, (s. 149-213). Zapoczątkowała ona badania nad rodziną w Austrii i pokazała nowy kierunek badawczy rozpoczynający się w niemieckim obszarze językowym. W tym samym czasie również Francuzi i Anglicy przedstawili na szerszym polu wyniki swoich badań z zakresu demografii historycznej. M. Mitterauer odwołuje się do nich rzadko, lecz przypomina wiele wcześniejszych teorii socjologicznych dotyczących rodziny. Wszystkie one pokazywały drogę przemian od pierwotnej rodziny rozszerzonej, dużej licznie rodziny nuklearnej i *das ganze Haus* do obecnej dominacji małej rodziny nuklearnej.

M. Mitterauer uznał organizację pracy za główny czynnik kształtujący różnorodne formy rodzinne. Tezę tę rozwijał konsekwentnie w toku wieloletnich badań. W omawianym artykule przedstawił wyniki dokładnej analizy *Libri status animarum* z 1649 r. z Berndorf oraz *Libri status animarum* z 1648 r. i *Catalogus vivorum* z 1671 r. z Dorfbeuern (obie wsie w okręgu Salzburg). Dysponując źródłami z dwóch przekrojów czasowych mógł dokonać, co prawda tylko w mikroskali, porównań poszczególnych zjawisk demograficznych.

Podkreślał, podobnie jak publikujący wówczas swoje teorie P. L a s l e t t, że przekonanie badaczy o dominacji dużej rodziny w Europie Środkowej było tylko mitem. Małe rodziny przeważały już w XVII wieku

¹ Por. M. Mitterauer, *Historisch-antropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen*, Wien 1990. Autor przedstawia tu wyniki badań nad rodziną w ujęciu nie tylko socjologicznym i demograficznym, lecz także kulturowym i antropologicznym.